

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Székelyföld – térség és társadalom

Székelyföld – társadalomtudományi megközelítések

BIRÓ A. ZOLTÁN¹

ABSZTRAKT

A tanulmány áttekintő jelleggel mutatja be a székelyföldi társadalomtudományi kutatások 1989 utáni helyzetét, ismerteti a kutatások szerveződésének intézményi kereteit. Bemutatja a székelyföldi térségi társadalom fontosabb jellemzőit azzal a céllal, hogy értelmezési kontextust kínáljon a Metszetek számára készített összeállítás egészéhez. Jelzi azokat az elemzési területeket is, amelyek kapcsán térségi kutatások zajlottak, de ebbe az összeállításba terjedelmei okok miatt nem kerülhettek bele.

KULCSSZAVAK: társadalomtudományi kutatások, székelyföldi térség

ABSTRACT

Szeklerland – social science approaches

The study reviews the situation of social science research in Szeklerland after 1989, describes the institutional framework for the organization of research. Presents the most important features of the Szekler society with a view to providing an interpretative context for the Cross-Sections Social Science Journal. It also indicates the areas of analysis in which regional researches were conducted, but could not be included in this study compilation.

KEYWORDS: social science research, Szekler region

Bevezetés

A székelyföldi térség az utóbbi egy-másfél évtizedben a közéleti-politikai érdeklődés előterébe került. Elsősorban annak köszönhetően, hogy fokozatosan erősödik a térségi léptékű, több szinten és többféle formában zajló kollektív identitásépítési folyamat. Ennek a folyamatnak szerves része többek között a politikai tematizáció (autonómia téma), a szimbolikus térhasználat fölerősödése, a térségi léptékű arculatépítés,

¹ Társadalomkutató, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja; Egyetemi tanár, Sapientia EMTE, Csíkszeredai Kar.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Székelyföld – térség és társadalom

térségi hatókörű szervezeti, intézményi formák létrehozása, és nem utolsósorban a térségi léptékű versenyképességgel kapcsolatos fejlesztéspolitikai tematizáció és fejlesztési gyakorlat. Ebben a folyamatban a társadalomtudományi elemzéseknek (különösen ami az 1989 utáni társadalmi folyamatokra irányuló alapkatatásokat illeti) szerény a részesedése. Ez részben arra utal, hogy az elemzések és kiadványok száma kevés, másfelől arra is, hogy a társadalomtudományi anyagok nagyobb része nem kerül térségi forgalomba, csekély mértékben jelenik meg a térségi társadalmi nyilvánosságban. Ennek a helyzetnek többféle oka van, csak röviden utalok a legfontosabbakra.

A térségi társadalmi nyilvánosságban elsősorban azoknak az adatoknak és megközelítéseknek van relevanciája, amelyek közvetlenül a kisebbségi helyzethez kapcsolódnak (demográfiai adatok, migráció, magyar intézmények száma stb.). Fontos tényező ugyanakkor az adathiány, amely egyrészt a rendszerváltás előtti időszak öröksége, másrészt pedig azzal kapcsolatos, hogy a térség nem adminisztratív egység, illetve a térségen belüli tájegységek és a települések nagyobb része sem az. Nem utolsó sorban pedig azt kell kiemelni, hogy a térségben a társadalomkutatásnak nincsenek önálló és folyamatosan fennálló intézményi keretei. Egyetlen térségi kivétel – a maga szerény személyi-szervezeti kereteivel – a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, amely non-profit szervezetként 1990 óta folyamatosan végez társadalomtudományi kutatásokat. Térségi vagy kisebb léptékű társadalomtudományi kutatásokat természetesen végeztek és végeznek térségen kívüli szakmai intézmények is, azonban ezek munkája, illetve eredményeik tematizációja – amint erre később még kitérünk – sok tekintetben más utat követ. Bár az elemzésbe bevont társadalmi közeg azonos, a „külső” és „belső” társadalomtudományi megközelítések több vonatkozásban eltérnek egymástól. Ez a különbség nem csupán abból adódik, hogy a témaválasztást, a kutatást és az interpretációt térségen kívüli vagy térségen bedolgozó kutatók végzik, hanem abból is, hogy a térségen belül dolgozók számára a szakmai indíttatás vagy az anyagi támogatás milyen mértékben határozza meg vagy nem határozza meg a kutatás egészét.

A Metszetek számára készített összeállításunk célja az, hogy a „belső” indíttatású társadalomtudományi kutatásokról adjunk áttekintő jellegű képet, illetve a kutatások révén a térség 1989 utáni meghatározó jellegű társadalmi folyamataiba nyújtsunk betekintést. Jelen tanulmány keretében röviden összefoglaljuk a térségi társadalom fontosabb jellemzőit azzal a céllal, hogy értelmezési kontextust kínáljunk az összeállítás elemzései számára, illetve jelezzük azokat az elemzési területeket, amelyeken térségi kutatások zajlottak, de ebbe az összeállításba terjedelmei okok miatt nem kerülhettek bele.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Székelyföld – térség és társadalom

A vidéki térségeknek az utóbbi időszakban tapasztalható fölértékelődése (az új vidékfejlesztési paradigma, endogén fejlesztési elképzelések (OECD 2006, Ray 1998, Van der Ploeg et al. 2000, Woods 2007, Van der Ploeg – Marsden 2008, Almstedt et al. 2014), a vidékkutatás „kulturális fordulata” (Kovách 2012, Czibere – Kovách 2013) kibővíti a vidékkutatói elemzések körét és növeli azok fontosságát. A vidéki térség a globális és a lokális erők, hatások találkozási pontjává vált. A globális és lokális trendek találkozási felületén termelődnek azok a társadalmi folyamatok, amelyek szakmai érdeklődésre tarthatnak számot. Kihívások és az azokra adott válaszok, változást igénylő külső hatások és a változások ellenében ható belső korlátok, öndefiníciós folyamatok és innovációs kísérletek vetülnek egymásra. Ez a helyzet nagymértékben újradefiniálja, más sorrendbe állítja azokat a társadalomkutatási prioritásokat, amelyeket a perifériák felzárkóztatásának szemlélete és módszertana, a fejlesztés modernista paradigmája korábban megfogalmazott (G. Fekete 2008). Ebben a kontextusban fontos kutatási témává válik vidéki térségekben is az elitek társadalmi szerepének alakulása, a tudásformák egymáshoz való kapcsolódása, az innováció térnyerése, az intézmények működésének módja és hatékonysága, az identitásfolyamatok elemzése, a változások mértékének és ritmusának korlátot szabó kulturális minták vizsgálata. Mindez természetesen együtt jár az elemzési eljárások körének bővülésével is.

A székelyföldi térség társadalmi folyamatai két nagyobb pólus köré rendeződnek. Változási igényeket, innovációs kezdeményezéseket, átalakulási folyamatokat látunk egyfelől, kivárási, védekezési vagy öndefiníciós trendeket másfelől. Egyszerre vagy egymás mellé rendeződve láthatjuk a külső kényszerekhez és lehetőségekhez való igazodás, illetve az azoktól való elhatárolódás mintázatait, a változás és védekezés gyakorlati fogásait. Nem egy esetben pedig a kétféle folyamat nehezen megragadható keveredését tapasztalhatjuk. Nem véletlenül van ez így, hiszen ez a vidéki térség – az 1989 előtti időszakban felhalmozódott lemaradások okán – jelentős globális hatásnak van kitéve, ugyanakkor a térségi társadalom számottevő belső szervezeti-működési „erőforrással” is rendelkezik. Explicit és tacit tudások, endogén forrásokra alapozó intézmények és folyamatok, korábbi kulturális patternnek sorozata „ütközik” a globális hatásokkal.

A vidéki térségben zajló társadalomkutatások is gyakran hajlanak arra, hogy értékalapú elemzésekben mutassák ki a külső hatások előnyeit vagy veszélyeit, illetve a belső folyamatok hagyományörzésnek nevezett értékeit vagy fejlődéskorlátozó maradiságát. Jelen összeállítás számára elsősorban olyan tanulmányok elkészítését szorgalmaztuk, amelyek a külső hatások és a belső folyamatok egymásra hatásának bemutatására törekednek. Ennek eredménye összeállításunk tematikai és módszertani sokfélesége, illetve a választott tanulmány modell is, amely egy-egy konkrét elemzési anyagot társadalmi és kutatási kontextusba igyekszik helyezni.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Székelyföld – térség és társadalom

A térségi társadalom jellemzőiről

A székelyföldi térség társadalmi helyzetképehez kapcsolódó közéleti és szakmai tematizáció 1989 után indult újra. A tematizációs kísérletek egy része az 1900-es évek lezajlott tematizációt (Tusnádi Székely Kongresszus a XX. század elején) igyekezett feleleveníteni részben tartalmi, részben formai (konferenciaszervezések) elemek révén, más tematizációk történelmi példákra, korábbi politikai kezdeményezésekre, kulturális és természeti értékekre vagy fejlesztéspolitikai jövőképek készítésére alapoztak. Ezekben a tematizációs kísérletekben csak ritkán találkozhattunk olyan megközelítésekkel, amelyek a térségi társadalom tényleges helyzetét tekintették volna kiindulópontnak. Kivételt jelentett a Csutak István írása nyomán kialakult nyilvános vita², amely a romániai regionális tervezés újragondolása, illetve a székelyföldi térség önálló fejlesztési régióként való elgondolása kapcsán alakult ki, és amelynek során a térségi társadalom jellegének, működési módjának több fontos jellemzője megfogalmazódott. E vita kapcsán tettünk kísérletet arra, hogy a KAM keretében folytatott kutatások alapján helyzetképet fogalmazzunk meg a térség társadalmi jellemzőiről (Biró 2008). Ezt a helyzetképet szerkezetében ma is érvényesnek tartjuk, az azóta folytatott elemzések eredményei arra utalnak, hogy a térségi működési modell csak lassan és kismértékben változik. A következőkben röviden összefoglaljuk a fontosabb megállapításokat.

- A térség földrajzi és társadalmi szerkezete mozaikszerű. A (kis)városok a vonzáskörzetükben lévő falvakkal működési egységet képeznek olyan területeken, mint a munkaerőpiac szerveződése, a fogyasztás, a tanulás, adminisztratív ügyek intézése. A földrajzi adottságok szerint (medence, folyóvölgy) szerveződő működési egységeknek az esetek többségében társadalomtörténeti előzményei és mentális/szimbolikus tartalmi (identitáskonstrukciók) is vannak, az önállóságra törekvő szerveződés kiterjedhet a társadalmi nyilvánosságra (sajtó, rádió), a civil szervezetek működésére vagy a politikai szerveződésre is. Jellemző példák: Csíki-medence, Gyergyó vidéke, Székelyudvarhely és környéke, Kézdi térsége, Erdővidék stb. Ezekről a szerveződésekről nem idegen az önálló érdekérvényesítés gyakorlata és a más térségekkel való verseny. A mozaikszerű térségi szerkezet egyelőre tartós maradt a székelyföldi léptékű identifikációs folyamat fölerősödése mellett is.
- A térség 1989 utáni társadalmi folyamatainak legfontosabb jellemzője az identitásszerkezetek rehabilitálására irányuló törekvés. Ennek a folyamatnak két alapvető szintje van, mindkettő nagyon jelentős társadalomtörténeti előzményekre támaszkodik, és mindkét szintre jellemző az, hogy bennük a

² Csutak István vitaindító írása a Hargita Népe napilapban jelent meg „Székek földje – Székelyföld?” címmel 2008-ban. A vita tartalmi kérdései azonban a társadalomtudományi kutatási gyakorlatban nem jelentek meg.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Székelyföld – térség és társadalom

mentális-szimbolikus és gazdasági-társadalmi komponensek szorosan összekapcsolódnak. A rehabilitációs folyamatok egyik szintjét az önellátó családi gazdálkodás modelljének visszaállítása képezte és képezi. Nyilvánvaló példája a néhány hektár földtulajdonra alapozó családi gazdaság, amely ma is a térségi háztartások több mint felére jellemző. Maga a család működtetési modellje azonban korántsem korlátozódik csupán a földtulajdonnal rendelkező családokra. A rehabilitációs folyamatok másik szintje lokális (település) léptékű, függetlenül attól, hogy az adott település adminisztratív egység-e vagy nem, és a térségi elhatárolódás szimbolikus jeleitől a közösségi eseményeken át a gazdasági struktúrákig (közbirtokosság) terjed.

- A térség egészére mindmáig jellemző a relatív lemaradás (modernizációs deficit). Bár a térségre a XX. század kezdetétől több modernizációs kísérlet is irányult (elsősorban iparfejlesztési hullámok formájában), ezek többnyire félbeszakadtak, vagy felemásra sikeredtek. Ez a modernizációs deficit az infrastruktúra helyzetétől a tanuláshoz való viszonyulásig, a gazdálkodási modellektől és gyakorlatoktól az arculatépítésen át a jövőképkalkotásig sok területen kimutatható.
- A rurális települések 1968-ban elindított adminisztratív összevonásától kezdődően a térségben trendszerűen szétfejlődési folyamat zajlik. A települések egy részének lakossága lényeges mértékben csökkent, a helyi intézmények fokozatosan beszüntették tevékenységüket, más települések (elsősorban a községközpontok) megerősödtek vagy tartani tudták korábbi állapotukat. Az utóbbi egy-két évtized projektalapú fejlesztési gyakorlata tovább erősítette ezt a szétfejlődési folyamatot. A kistelepülések egy része a fentiekben említett két endogén erőforrás (családi gazdaság, lokális léptékű rehabilitációs folyamatok) révén tartja fenn magát.
- A térség 1989 előtti gazdasági szerkezete gyakorlatilag eltűnt, a privatizációt követően alig pár kisebb vállalat folytatta tevékenységét. Kívülről érkező olyan beruházás nem történt, amely a térségi munkaerőpiacot szerkezetében befolyásolta volna. A foglalkoztatási szerkezetben a hivatali/adminisztratív szegmensnek a részesedése meghatározó, és nagy szerepe van a nem hivatalos önfoglalkoztatásnak (családi gazdaságok), illetve a munkahelyi kétlakiságnak (egy hivatalos munkahely és mellette nem hivatalos önfoglalkoztatás). Kutatási tapasztalataink arra utalnak, hogy a térség egészére vetítve hangsúlyosabb modernizációs hatása a külföldre irányuló munkamigrációnak (anyagi források, szakmai és egyéb tapasztalatok), illetve a fogyasztási gyakorlatnak van (beleértve ez utóbbiba a digitális technológiák és szolgáltatások fogyasztását is).
- További fontos jellemzőként említhető a kapcsolat-kultúra térségi modellje, amelyben az erős kötéseknek (vérségi, szociális, területi kapcsolatok) jóval

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Székelyföld – térség és társadalom

nagyobb szerepük van, mint a gyenge kötéseknél. Ehhez kapcsoltn vizsgálat tárgyát képezheti az, hogy a digitális technológiák használata érdemben változtat-e ezen a gyakorlaton. Fontos jellemző a periféria-centrum viszony megélésének módja, amelyhez egész sor társadalomtörténeti tapasztalatok által „igazolt” gyakorlat kapcsolódik (diszkurzív vagy gyakorlati jellegű távolságtartó és ellenállási stratégiák, polemizáló gyakorlatok, a többféle helyzethez való igazodást támogató „átjárási gyakorlatok” (Bodó 1998b). Az egyéni és a családi életpályák tervezésében a biztonságra törekvés és az alultervezettség, nem utolsósorban pedig a narratívák és a gyakorlat közti jelentős különbség tapasztalható.

A társadalomtudományi kutatások kereteiről

A vidéki térségek fölértékelődése, illetve ennek kapcsán a vidéki térségekben zajló társadalmi folyamatok elemzésének előtérbe kerülése kapcsán az a kérdés is fölvethető, hogy az adott térségre irányuló szakmai megközelítések mennyire esnek egybe a térségre jellemző társadalmi folyamatokkal. Az előző fejezetben felsorolt társadalmi jellemzőket hiába keressük a térséggel kapcsolatos közéleti-politikai tematizációkban. A Székelyföld esetében az eltéréseknek kétféle oka is lehet. Az egyik az, hogy a magyarországi háttérű (egyéni vagy intézményes) kutatások vagy az erdélyi léptékű megközelítések erre a térségre mint határon túli, illetve mint sajátos tömbmagyar régióra tekintenek, és ez a viszonyulás lényeges mértékben befolyásolja, hogy a kutatások számára mi a fontos és mi a kevésbé fontos téma. Az utóbbi két évtized során több olyan jelentős kutatási program is zajlott, amelyet magyarországi kutatók vezettek és szélesebb elemzési-értelmezési keretbe igyekeztek illeszteni a térségi folyamatokat. Példaként említhetjük az ifjúságkutatásokat (Szabó et al. 2002), a Horváth Gyula által vezetett régiótudományi kutatásokat (Horváth 2003), a válásosság vagy az olvasási kultúra alakulásával kapcsolatos elemzéseket (Tomka Miklós, Gereben Ferenc szervezésében), a kulturális intézmények kataszterének összeállítását (Blénesi et al. 2005), az egykori Maros Magyar Autonóm Tartomány társadalomtörténeti kutatását Stefano Bottoni vezetésével (Bottoni 2008, Bárdi 2005), a tudományos és képzési támogatások hasznosulását célzó elemzéseket, migrációs folyamatok kutatását, az interetnikus kapcsolatok vizsgálatát.

A térségi társadalmi nyilvánosságban – ha egyáltalán megjelennek társadalomtudományi témák – többnyire ez a külső tematizációs lista ismétlődött. Fontosnak mutatkoznak például a demográfiai témák, az oktatás, a kivándorlás, az identitásvizsgálat, míg kevésbé lesz fontos a kistelepülések helyzete, a háztartások működése, a szociális és egészségügyi helyzet. A kutatási témák alakulását másfelől az befolyásolja, hogy a térségben működő intézményes vagy egyéni kutatási programok az esetek nagy százalékában külső támogatásoktól függenek, és ezek a támogatások

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Székelyföld – térség és társadalom

meghatározzák a kutatási témakörök prioritásait. A kutatási témák és a térségre jellemző társadalmi folyamatok egybeesése abban az esetben várható, ha a térségen belül is kialakulnak a társadalomkutatás intézményes keretei, és ezek a térségi intézményi keretek a kutatási témák kiválasztásában képesek (legalább részlegesen) saját szempontjaik érvényesítésére (támogatások tematikai befolyásolása, saját erőforrások szerzése révén).

Ha megpróbáljuk számba venni a székelyföldi (széles értelemben vett) társadalomtudományi kutatások „intézményes” kereteit, akkor azt látjuk, hogy ezek a keretek többfélék, átmeneti jellegűek, működésük szervezeti-gazdasági alapjai bizonytalanok. Ennek ellenére a kutatók és kutatások száma jelentős, a szakmai termékek száma szintén számottevő. Ennek a magyarázata az, hogy a társadalomtudományi munkavégzés nagy része egyszemélyes „intézmény”. Ide sorolhatóak a különböző hivatalokban, állami vagy önkormányzati intézményekben, iskolákban dolgozó szakemberek, akik úgymond másodállásban végeznek kutatómunkát, részben saját erőforrásból, részben eseti pályázati támogatások, ösztöndíjak segítségével. Ehhez a csoporthoz sorolhatók a doktoranduszok is, akik térségi témákkal foglalkoznak. A térségi egyetemi intézményekben és kihelyezett képzési központokban (Csíkszereda, Sepsiszentgyörgy, Székelyudvarhely, Gyergyószentmiklós, Kézdivásárhely, Nyárádszereda) zajló kutatások többsége szintén egyéni léptékű, kisebb részben csoportos munka. A folyamatosság és a csoportos munka tekintetében kivételt jelent a csíkszeredai Sapientia működő „A média hatása a gyermekekre és fiatalokra” kutatócsoport, amely 2011-től folyamatosan működik a magyarországi Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat Egyesület támogatásával³, illetve a csíkszeredai székhelyű Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány által 2013-ban kezdeményezett térségi agrárinnovációs kutatássorozat (Biró – Magyar 2016)⁴. A csoportos együttműködés számára esetenként alkalmi keretet jelenthet két pályázati támogatási forma, a Sapientia EMTE keretében működő Kutatási Programok Intézete támogatási program, illetve az MTA DOMUS program évente jelentkező csoportos kutatási pályázatai. Ez utóbbiak azonban egy évnél rövidebb időszakokra szólnak, és a kutatócsoportok csak a program idejére állnak össze. A csoportos programok száma elenyésző az egyéni programokhoz képest.

A térségben 1990-től kezdődően egész sor kutatóintézet alapítási kísérletre került sor, ezek azonban vagy tervek maradtak, vagy csak ideig-óráig működtek. Több kísérlet történt egyesületi-társasági keretek kialakítására is (az Erdélyi Múzeum Egyesület térségi szakosztályai, a Kolozsvári Akadémiai Bizottság keretében két szakbizottság szerveződött Csíkszeredában, térségi szervezeti/fiókjai vannak több erdélyi egyesületnek), ezekben rendszeres társadalomtudományi kutatómunka csak kismértékben zajlik. Újabb kezdeményezés (2016-tól) a székelyudvarhelyi

³ A programról a Kutatócsoport szakmai blogja nyújt tájékoztatást.

⁴ A program kiadványai az Alapítvány honlapján olvashatók: www.pahru.ro

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Székelyföld – térség és társadalom

székhellyel működő Székelyföldi Regionális Tudományi Társaság⁵. A helyzetképhez tartozik az is, hogy a térségi kutatásokkal kapcsolatos publikációk – amelyek döntő hányada egyéni kiadásokban jelenik meg – együttesen sehol nem lelhetők fel, összegző jellegű bibliográfiai jegyzék ezekről a kiadványokról nem készül. A térségi könyvtárakba csak abba az esetben kerülnek be, ha a szerző adományozza. A térségi társadalomtudományi elemzéseket tartalmazó korábbi folyóirat kezdeményezések általában rövid életűeknek bizonyultak (Átmenetek, Antropológiai Műhely, Térség). Csak részlegesen tartalmaznak térségi társadalomtudományi vonatkozású anyagokat a Sapientia EMTE „ACTA Universitatis Sapientiae” folyóiratának azon sorozatait, amelyek szerkesztése a térségben zajlik⁶. A 2016-ban indult Pro Scientia Ruralis⁷ külön rovatban kínál publikációs lehetőséget fiatal kutatóknak). A Csíkszeredában megjelenő Székelyföld irodalmi folyóirat társadalomtörténeti anyagokat is közöl rendszeresen. A térségi múzeumok tudományos évkönyv sorozatait csak kis részben tartalmaznak társadalomtudományi anyagokat. Újszerű és egyedi kezdeményezésnek minősíthető az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága által támogatott kiadvány, amely a székelyföldi vonatkozású egyéni és csoportos DOMUS kutatások eredményeiből közölt válogatást (Bíró – Bodó 2016), és tematikai, módszertani rálátást kínál a pontszerűen működő kutatások egy részére. Ebben a tekintetben szakmai előzménynek tekinthető az a 2006-ban végzett program, amelynek keretében 11 témakörben készült el az 1990-2006 közti időszak székelyföldi vonatkozású társadalomtudományi kutatásainak részletes tartalmi összefoglalója és szakirodalmi jegyzéke⁸, ez a munka azonban nem került publikálásra.

A térségi társadalomtudományi kutatások terén új lehetőséget jelentett a szociológia és a kommunikáció szakok indulása a Sapientia-n a 2000-es évek első felében. A négyéves képzési ciklus (a bolognai rendszer bevezetése előtt) lehetőséget adott arra, hogy a diplomamunkák egy része esetében – kisebb-nagyobb szakmai-anyagi rásegítéssel – színvonalas és publikálásra érdemes lokális kutatások készüljenek olyan témakörökben, mint a szimbolikus térhasználat, családi háztartások működése, munkamigráció, szociális helyzet, munkaerőpiac működése⁹. Hasonló jellegű, de nagyobb súlyú előrelépést jelentett a Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Doktori Programjának az a kezdeményezése, hogy a térségből jelentkező doktoranduszokból „székelyföldi csoport” szerveződhessen, akiknek kutatói munkája,

⁵ A szervezet honlapja: <http://www.szrtt.ro/index.php>

⁶ A tizenkét sorozatból a közgazdasági, a kommunikáció és a társadalmi elemzési témákkal foglalkozó lap sorolható ebbe a körbe. (<http://www.acta.sapientia.ro/>)

⁷ A folyóirat anyagai az Alapítvány honlapján érhetők el: <http://psr.pahru.ro/index.php?lang=hu>

⁸ A programot az MTA Határon Túli Magyar Tudományos Ösztöndíjprogramja támogatta, a kéziratok a KAM könyvtárában érhetők el.

⁹ A Sapientia EMTE csíkszeredai karán működő Szociológia-vidékfejlesztés szak első három évfolyamának diplomamunkáiból három kiadványban 42 dolgozat került publikálásra. Ez a folyamat a bolognai rendszer bevezetésével megszakadt.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Székelyföld – térség és társadalom

szakmai prezentációs és publikációs gyakorlatának egy része a térséghez kötődjön¹⁰. Így első alkalommal nyílt lehetőség arra, hogy a doktori program keretében zajló társadalomtudományi szakmai munka a maga egészében a térségben is hasznosuljon.

Joggal állítható, hogy a térségben a társadalomtudományi kutatások száma folyamatosan növekszik, a kutatott témák és az alkalmazott módszertanok köre bővül, a kutatók száma gyarapodik. A kutatási, publikációs és terjesztési gyakorlatnak a fentiekben jelzett tematikai, módszertani és publikációs sokfélesége, a társadalomtudományi kutatások diffúz és efemer jellege azonban azt eredményezi, hogy a számban és kutatási eredményekben jelentős társadalomtudományi anyag térségi társadalmi szerepe kismértékű, a térségen kívüli ismertsége nem számottevő. A magyarországi tudományos élet számára ezek a társadalomtudományi eredmények gyakorlatilag nem láthatók, a társadalomtudomány magyarországi művelői a térségi szerzők egyéni terjesztési munkája révén szerezhethetnek tudomást egyik vagy másik munkáról. A kiadványok kisebb része kerül bele az Országos Széchényi Könyvtár vagy a Főváros Szabó Ervin Könyvtár állományába és szakmai katalógusaiba. A magyarországi folyóiratok által kezdeményezett bemutatási kezdeményezések (egyik korai példája a LIMES folyóirat kezdeményezése volt 2004-ben¹¹, a legújabb kísérletet a Replika tematikus blokkja jelenti¹²) egyedi és fontos népszerűsítő lépéseknek és a térségi szerzők számára szakpolitikai támogatásnak tekinthetők, az ilyen kezdeményezések azonban alkalmi jellegűek és számuk nem jelentős.

Ebben a térségi intézményi szerkezetben társadalomtudományi kutatómunkát folyamatos jelleggel (kutatások, szakmai rendezvények, publikációk, fiatal szakemberek támogatása, a térségi társadalom kutatások eredményeinek nyomon követése, szakkönyvtár működtetése), több mint három évtizede a KAM –Regionális és Antropológiai Kutatások Központja végez. Az 1980-as években szerveződött, 1990-ben jogi személlyé vált intézet egyesületi formában működik, pályázati támogatásokból és szakmai megbízásokból tartja fenn magát. A kutatási témák megválasztását illetően ez az intézmény is nagymértékben ki van szolgáltatva az elérhető támogatási forrásoknak, ugyanakkor saját erőforrásai lehetővé tették az is, hogy az elmúlt közel három évtized során folyamatosan napirenden tartson olyan kutatási témákat, amelyek a térség meghatározó társadalmi folyamatainak az elemzésére irányultak.

¹⁰ Ez a kezdeményezés 2014-ben indult, a képzési programban 15 fiatal szakember végzett, illetve végez térségi vonatkozású társadalomtudományi kutatásokat.

¹¹ A folyóirat két lapszámot szentelt székelyföldi témáknak, az első (2004.1.) társadalomtörténeti anyagokat tartalmaz, a második aktuális térségi elemzéseket a Horváth Gyula (Horváth 2003) által szerkesztett kötet anyagai alapján.

¹² Változó Székelyföld. Tematikus összeállítás a folyóirat 105-ös számában (2017.5.), szerkesztette Patakfalvi-Czirják Ágnes és Zahorán Csaba.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Székelyföld – térség és társadalom

Csak felsorolásszerűen jelezzük azokat a témaköröket, amelyek kutatását sikerült hosszabb időn át napirenden tartani, és amelyek kapcsán jelen összeállításban nem készült elemző tanulmány¹³.

- A családi háztartások vizsgálata 1999-ben indult a Csíki-medencében végzett nagymintás adatfelvétellel (Laki – Biró 2001), az MTA Politikatudományi Intézet kutatóinak vezetésével (Laki László, Kovách Imre, Békés Zoltán) ez a program 2004-től székelyföldi léptékű adatfelvételekkel folytatódott tovább (KAM 2004, 2011, 2013). Ehhez a programhoz a későbbiek során 12 lokális léptékű szociológiai adatfelvétel kapcsolódott.
- A szimbolikus térhasználat kutatása az 1990-es évek elejétől vált tartós kutatási témává, a téma összefoglalása önálló kiadványban 2000-ben jelent meg (Bodó 2000). Ehhez a programhoz a későbbiek során több mint húsz lokális elemzés kapcsolódott.
- Lokális és regionális identitás-szerkezetek vizsgálata.¹⁴
- A térségi oktatási hálózat és oktatási gyakorlat kutatása szintén a kilencvenes évek elején indult, az ezzel kapcsolatos programokról nemrég szakmai összefoglaló készült¹⁵. A téma aktualitását jelzi, hogy a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége megbízása alapján 2017-ben készült el a romániai magyar pedagógustársadalom egészét átfogó kérdőíves adatfelvétel.
- A társadalomtörténeti elemzések több tematikát is előtérbe hoztak, legnagyobb szerepet a szocializmus korszakának elemzése jelentette (Gagyí 1998, 2004, Oláh 2004, 2008, 2016, Bodó 1998a, 2004a), ezen belül külön hangsúlyt kaptak a kollektivizálás témakörében végzett társadalomtörténeti, kulturális antropológiai kutatások (Bodó 2004b, Oláh 2001).
- A 2013-as évtől foglalkozik folyamatosan az Intézet a csíkszeredai Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány megbízása alapján a térségi agrárinnovációs folyamatok elemzésével.

Jelen összeállítás szerzői arra is törekedtek, hogy az általuk végzett elemzői munka kapcsán fölvezessék a választott téma országos és/vagy térségi társadalmi kontextusát, ugyanakkor tájékoztató jellegű képet adjanak az adott témával kapcsolatos térségi kutatásokról is. Ebből a tanulmányszerkezeti modellből adódóan minden tanulmány egyben túl is mutat a konkrét kutatási programon, a térségi társadalom működésének egy-egy sajátos vonására fókuszál. A munkamigráció térségi folyamatainak bemutatása (Bodó Julianna tanulmánya) arra is felhívja a figyelmet, hogy a

¹³ A korábbi és jelenlegi kutatási programokról, kiadványokról az intézet honlapja kínál tájékoztatást: www.kamintezet.ro

¹⁴ Ennek a témakörnek a kutatása több, egymáshoz kapcsolódó csoportos DOMUS program keretében zajlott.

¹⁵ Az összefoglaló anyaga a következő linken olvasható: <http://www.kamintezet.ro/?q=node/95>

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Székelyföld – térség és társadalom

térség fontos társadalmi folyamatait a saját világ-idegen világ találkozási felületein kell megragadni. A felnőttképzés kérdéskörének elemzése (Kiss Adél tanulmánya) a tanulással kapcsolatos ambivalens társadalmi beállítódások magatartás-szabályozó erejét mutatja. Székely Kinga Katalin kutatása a település szintű versenyképesség kapcsán azt jelzi, hogy az endogén erőforrásokat és fejlesztési/változási korlátokat együttesen érdemes szemügyre venni. Sárosi-Blága Ágnes elemzése kapcsán azt a következtetést is levonhatjuk, hogy a kisebb vagy nagyobb léptékű téralapú identitás-szerkezetek alakulása és társadalmi szerepe még jó ideig elemzési téma lesz ebben a térségben. A roma oktatás elemzése (Jakab Judit tanulmánya) arra is utal, hogy a roma lakosság helyzetével kapcsolatos szakmai megközelítések a vizsgált térségben még inkább egyféle tabunak számítanak, mintsem kutatói feladatnak.

Összefoglalás

A bemutatásra választott témák köre természetesen tovább bővíthető. Még további három olyan témakör említhető, amelyek kapcsán több éven át, azonos módszertani keretben zajlottak kutatások. Ebben a sorban említhető a térségből kifelé irányuló munkamigráció interjúsorozatok révén való elemzése, az agrárinnovációs folyamatok mélyinterjúkra és esetelemzésekre alapozó kutatása, a szimbolikus térhasználat térségi mintáinak kulturális antropológiai elemzése, és nem utolsósorban a háztartások működésének vizsgálatára irányuló szociológiai adatfelvételek. Az alkalmi jellegű, rövid lefutású, különféle támogatási programok célkitűzéseivel kapcsolódó kutatások száma természetesen ennél sokkal több, ezek a maguk során sok értékes szakmai eredményt kínálnak. Azonban a hosszabb időintervallumot átfogó és azonos módszertani eljárásokat alkalmazó kutatások alkalmasak a leginkább arra, hogy a térségi társadalom egészének vagy egy-egy szegmensének a működéséről képet alkossanak. A térségi „társadalomkép” formálása három szempontból is fontosnak mutatkozik.

Az első szempont a térségi társadalom sajátos jellegéből adódik. A társadalomtörténeti előzmények (elegendő, ha példaként csupán a lokális közösségek belső szerveződési formáira és azokból adódó sajátos működési modellekre gondolunk, vagy az önálló családmódel mintázatainak a folytonosságára és ezek életmód-szervező szerepére, de említhetjük az etnikai meghatározottságú öndefiníciós folyamatokat is) olyan közösségi működési modelleket, közösségi meghatározottságú magatartásmintákat tartanak életben, amelyek a külső szemlélő számára – még ha társadalomkutató is az illető – nehezen megragadhatók, és még nehezebben értelmezhetők. Fontos a térségi „társadalomkép” formálása abból a szempontból is, hogy a térségi vonatkozású társadalomkutatások döntő hányada a magyarországi szakmai kontextusba kerül bele, vagy eleve magyarországi kutatók és szakmai műhelyek a kutatások kezdeményezői, kivitelezői. Ilyen esetekben pedig sokféle gondot okoz

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Székelyföld – térség és társadalom

az (nem csupán megértési, hanem akár módszertani gondokat is), hogy más országról lévén szó mások az egyéni életvitel, az intézményműködés jogi, adminisztratív és egzisztenciális keretei. Ilyen esetben pedig a kutatáshoz hozzá kell kapcsolni a vizsgált társadalom felfedezését is. Az „endogén” kutatások megértése sem egyszerű feladat, ha az azokat olvasó szakember a saját országa/társadalmi környezete paramétereit használja értelmezési keretként. Nem utolsó sorban pedig – és térségi kutatóként ezt tartjuk a legfontosabb szempontnak – a „társadalomkép” megalkotása és megjelenítése a térségi társadalom számára lehet a leghasznosabb.

Tematikus összeállításunk kísérlet a térségi „társadalomkép” formálására. Arra törekedünk, hogy képet alkossunk a térségi társadalom működési módjának néhány területéről, ugyanakkor arra is figyelni kell, hogy ezek a szakmai bemutatások követhetők legyenek azok számára is, akik kevésbé vagy egyáltalán nem ismerik az elemzett jelenségek társadalmi közegét. Elemzéseink és értelmezéseink alapvetően a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja több mint három évtizedes kutatási tapasztalataira alapozódnak, közvetlen vagy közvetett módon az ebben az intézményi keretben végzett tematikus kutatás sorozatok szemléletét és módszertanát jelenítik meg. Ez nem jelenti azt, hogy ne lennének a térségi társadalomra vonatkozóan más szakmai tapasztalatok, kutatási eredmények. Munkánk – minden reményünk szerint – ebben a formában is alkalmas lehet a térségi iránti szakmai érdeklődés növelésére, kutatási együttműködési formák kialakítására. A szerzők meggyőződése, hogy a Metszetek szerkesztősége által kínált publikációs lehetőség fontos lépést jelentheti abban a tekintetben, hogy elindulhasson a térségi társadalomtudományi kutatások programszerű ismertetési folyamata.

Irodalom

- Almstedt, A. – Brouder, P. – Karlsson, S. – Lundmark, L. J. T. (2014): Beyond post-productivism: from rural policy discourse to rural diversity. *European Countryside*, 4., 297–306.
- Bárdi N. (szerk.) (2005): Autonóm magyarok? Székelyföld változása az ötvenes években. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- Biró A. Z. (2008): Székelyföldi helyzetkép – önálló regionális fejlődés. *Térség* 2008. 1: 7–26.
- Biró A. Z. – Bodó J. (2016): Helyzetek és változások. Székelyföldi társadalomtudományi kutatások a DOMUS program támogatásával. Státus Kiadó, Csíkszereda, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja.
- Biró A. Z. – Magyar F. (szerk.) (2016): Agrárinnováció – térségi esély. *Fiatal gazdák a székelyföldi térségben*. Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Székelyföld – térség és társadalom

- Blénesi É. – Mandel K. – Szarka L. (szerk.) (2005): A kultúra világa. A határon túli magyar kulturális intézményrendszer. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest.
- Bodó J. (szerk.) (1998a): Fényes tegnapunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda.
- Bodó J. (1998b): Átjárási technikák a szocializmusban a társadalom privát és hivatalos szférája között. Bodó J. (szerk.) Fényes tegnapunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 31–80.
- Bodó J. (szerk.) (2000): Miénk a tér. Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban. Helyzet könyvek, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda.
- Bodó J. (2004a): A formális és az informális szféra ünneplési gyakorlata az 1980-as években. Sciantia Humana, MTA PTI Budapest.
- Bodó J. (2004b): „Így kollektivizáltak minket...” Kulturálisantropológiai elemzés két székelyföldi településről. Helyzet Könyvek, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda.
- Bottoni, S. (2008): Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960). Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- Czibere I. – Kovách I. (szerk.) (2013): Fejlesztéspolitika – Vidékfejlesztés. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Gagy J. (1998): Jelek égen és földön. Hiedelem és helyi társadalom a Székelyföldön. Helyzet könyvek, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda.
- Gagy J. (2004): A krízis éve 1949, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- Gereben F. – Lőrincz J. – Nagy A. – Vidra Szabó F. (1993): Magyar olvasáskultúra határon innen és túl. Közép-Európa Intézet, Budapest.
- G. Fekete É. (2008): A fejlődés és a versenyképesség értelmezése kevésbé fejlett térségekben. In: Lengyel I.- Lukovics, M. (szerk.): Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében. JATEPress, Szeged, 130–152.
- Horváth Gy. (szerk.) (2003): Székelyföld – A Kárpát-medence régiói1. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs.
- KAM (2004): Székelyföldi háztartásvizsgálat. KAM –Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Kézirat.
- KAM (2011): Székelyföldi háztartásvizsgálat. KAM –Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Kézirat.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Székelyföld – térség és társadalom

- KAM (2013): Családok a székelyföldi térségben. Identitás, jövőkép, társadalmi beágyazottság 2013. Székelyföld Fejlesztési Intézet – KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Kézirat.
- Kovács I. (2012): A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológiai Intézet, Argumentum Kiadó, Budapest.
- Laki L. – Biró A. Z. (2001): A globalizáció peremén. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, Európa Tanulmányok 6.
- OECD (2006): The new rural paradigm: Policies and governance. Paris, OECD publications.
- Oláh S. (2001): Csendes csatatér. Kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén (1949-1962). Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- Oláh S. (2004): Falusi láttelepek 1991- 2003. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- Oláh S. (2008): Kivizsgálás. Írások az állam és társadalom viszonyáról a Székelyföldön, 1940-1989. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- Oláh S. (2016): Kényszerek – tanúságtevők. Történetek a legrosszabb évszázadból. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- Ray, Christopher (1998): Culture, intellectual property and territorial rural development. *Sociologia Ruralis* 38: 3–20.
- Szabó A. – Bauer, B. – Pillók, P. (2002): Gyorsjelentés – Magyar fiatalok a Kárpát-medencében, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest.
- Van der Ploeg, J. D. – Renting, H. – Brunori, G. – Knickel, K. – Mannion, J. – Marsden, T. – Roest, K. D. – Sevilla-Guzmán, E. – Ventura, F. (2000): Rural development: from practices and policies towards theory. *Sociologia Ruralis* 40: 391–408.
- Van der Ploeg, D. – Marsden, Terry J. (eds.) (2008): *Unfolding Webs. The Dynamics of Regional Rural Development*. Van Gorcum. Assen.
- Woods, M. (2007): Engaging the global countryside: globalization, hybridity and the reconstitution of rural place. *Progress in Human Geography* 31: 485–507.